

## INSTITUCE ŠKOLNÍCH LÉKAŘŮ V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

---

*Jaroslav VACULÍK*

**Abstrakt:** *Problematika školního lékařství v meziválečném Československu byla zkoumána na podkladě materiálů Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy první Československé republiky uložených v Národním archivu v Praze. Dosud nebyla historiograficky probádána, a tak přináší zcela nové informace o státní péči o zdraví žáků.*

**Klíčová slova:** *škola, lékařství, meziválečné Československo*

Novodobé lékařství se ve druhé polovině 19. století dopracovalo poznání, že velké morbiditě dětí, která způsobuje nízké číslo průměrného věku (32-34 let), lze předejít jedině péčí o zdraví mládeže, a to zvláště ve školním věku, kdy epidemické infekční choroby kosily značné procento dětí. To vedlo ke zřízení školních prohlídek žactva, které jako první v Rakousku zavedla již v roce 1885 Praha, zatímco v Uhrách byly zavedeny již v 70. letech 19. století.

Zájem o školní lékařství se oživil po vzniku ČSR v roce 1918. Mimořádná pozornost byla věnována Praze, kde zvláštní školní lékaři byli zřízeni již v roce 1904. Jiná větší města, jako Brno, Bratislava, Liberec, Děčín, Plzeň, Ústí nad Labem, Moravská Ostrava a Hradec Králové také zavedla školní lékařskou službu. Ve většině menších obcí však nebyla tomuto oboru zdravotní péče věnována pozornost s výjimkou severních Čech, kde okresy Děčín, Ústí nad Labem a Teplice-Šanov měly podrobně vypracovaný systém školních lékařů.

Ve 20. letech 20. století nebyla školní lékařská služba podrobně normována zákonem. Zdravotní ochrana školní mládeže na obecných a měšťanských školách byla normativně stanovena vládním nařízením ze 4. dubna 1925, kterým se ukládala účast školních lékařů při zdravotní péči o žactvo a při tělesné výchově.

Ministerstvo veřejného zdravotnictví vydalo dvě instrukce pro školní lékaře, a to v roce 1922 pro větší města a v roce 1925 pro menší města. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi platilo pro obecné školy nařízení uherského ministerstva kultu a vyučování z roku 1906.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Důvodová zpráva návrhu zákona o sociálně zdravotní péči o školní mládež a lékařském dozoru na tělesnou výchovu mládeže. Praha 1931. Národní archiv Praha, fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 873.

Směrnice z roku 1922 definovala školní lékaře jako stálé zdravotní školní orgány, které pozorují vývoj svěřené mládeže, pečují o její zdraví a spolupůsobí při tělesné výchově. Školní lékaři měli povinnost prohlížet školní budovy a jejich místnosti, podávat návrhy a posudky o jejich vhodnosti a vybavení. Zdravotní stav žactva a jeho vady měli zapisovat do zvláštních seznamů, upozorňovat rodiče i učitele na vady a choroby dětí a starat se o nápravu prostřednictvím zdravotních úřadů. Před zahájením vyučování měli zjistit, nejsou-li žáci stíženi infekční nemocí. Po šest týdnů měl školní lékař pozorovat zdravotní stav a tělesnou zdatnost všech dětí, aby zjistil, které zůstanou pod trvalým lékařským dozorem a které obdrží některé úlevy při vyučování. Školní lékař měl radit při rozsazování žáků ve třídě, např. podle krátkozrakosti, navrhopvat osvobození od jednotlivých předmětů i dočasně od školní docházky, doporučovvat méně zdatné a zaostalé žáky do pomocných škol.

Školní lékař měl dvakrát ročně provádět zevrubné vyšetření všech žáků. Vedle toho měl konat měsíční prohlídky ve třídách a zkoumat jak působí výuka, domácí příprava i mimoškolní činnost na tělesný a zdravotní vývoj dítěte. Řídil hodiny zvláštní tělesné výchovy, v nichž se provozoval léčebný tělocvik. Měl právo zkoumat zdravotní poměry v rodinách, z nichž žáci přicházeli do školy.

Doba úřadování lékaře ve škole byla stanovena smlouvou, ve které byl stanoven počet hodin, v nichž obstará potřebná vyšetření nebo porady nemajetným dětem a bude podávat ve vyšších třídách výklady z tělovědy a zdravotvědy a radit při volbě povolání.

Školní lékaři se zúčastňovali porad učitelských sborů, kde měli hlas poradní. Byli odborníky pro školní zdravotvědu také v místních a okresních školních radách. O nutných případech informovali nadřízené zdravotní a školní úřady ihned, jinak podávali každoroční periodické zprávy.

Za výkon školního lékařství obdrželi honorář 5 Kč za každého žáka a rok. Za službu školního lékaře v pomocných školách byl honorář dvojnásobný, tj. 10 Kč na dítě a rok. Za přednášky o zdravotnictví a tělesné výchově dostávali 25 Kč na hodinu.<sup>2</sup>

V roce 1929 vypracovali dva školní lékaři doc. dr. D. Panýrek a dr. J. Mazánek návrh reorganizace školního lékařství ve Velké Praze. Péče o zdraví mládeže měla vést k zajištění lepší budoucnosti národa a státu. Dosavadní činnost školních lékařů záležela ponejvíce na vyšetřování a třídění školní mládeže dle jejich zdravotního stavu. Školní lékaři měli nadále být stálými zdravotními orgány škol mateřských, obecných, občanských i jeslí.

Úkolem školních lékařů mělo být tlumení nakažlivých nemocí ve školách, vyhledávání zdravotních vad žactva, vyšetřování žactva nově nastupujícího do školy, propagování důležitých zásad zdravotvědy, provádění očkování žáků proti neštovicím a dozor nad školními budovami. Měli povinnost navštěvovat každý týden přidělené školy, jednotlivé třídy pak každý měsíc. Dále měli vybírat děti pro prázdninovou péči, posílat děti do školních zubních ambulancí, spolupůsobit v boji proti TBC a vybírat děti pro výuku plavání.

Praha byla rozdělena na 32 školní lékařské obvody. Školní lékaři museli mít speciální pediatriickou kvalifikaci. Svou agendu prováděli podle směrnic schválených městskou radou, které byli podřízeni. Zvláštní těleso tvořili městští školní zubní lékaři.

<sup>2</sup> Úprava služby lékařské na školách národních. Výnos Ministerstva veřejného zdravotnictví z 25. 7. 1922. Národní archiv, fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 872.

Nově se zřizovala instituce školních sester jako nepostradatelného orgánu školní lékařské péče. Jejich úkolem bylo pomáhati školním lékařům v jejich péči ve školách a starat se, aby nařízení lékařů byla prováděna v praxi. Instituce zdravotních sester existovala již od roku 1907 v Anglii a již před 1. světovou válkou byla zavedena také ve Francii, Německu a USA. Pro Prahu bylo doporučeno ustavení 16 školních sester, aby jedna pomáhala dvěma školním lékařům. Sestry měly připravovat potřebné nástroje, desinfikovat přístroje, vést písemnou agendu, předvádět děti, měřit je a vážit. Měly také navštěvovat děti v domácnostech, všimnout si bytových poměrů a podávat o nich zprávy.<sup>3</sup>

Instrukce pro okresní školní lékaře hlavního města Prahy z roku 1931 ukládala, aby zdravotní stav žactva byl soustavně vyšetřován během školní docházky třikrát, a to v 1. třídě, při opuštění obecné školy, a v 8. roce školní docházky. Vyšetřování nemělo probíhat ve třídě, ale ve zvláštní místnosti. Přítomna musela být školní sestra, účastnit se mohl i učitel a rodiče. Prohlídka měla probíhat v dopoledních hodinách v době vyučování, děti měly být alespoň po pás svlečené. Záznamy podléhaly lékařskému tajemství, byly přístupny jen učitelům a správě školy.<sup>4</sup>

Pro zavedení instituce školních lékařů nejen na obecných a měšťanských, ale i středních školách plédovala Konfederace duševních pracovníků ČSR, která v roce 1931 upozorňovala na tuto mezeru: „Neutěšené hospodářské podmínky poválečné zmenšily míru životních potřeb, podlamují zdraví dítěte a psychickou energii zvláště v rodinách nezámožných a chudých, které nemohou dopřát svým dětem v době plného fyzického vývoje dostatečné výživy, světlého a vzdušného bytu, náležitého lékařského ošetření v době nemoci a prázdninového zotavení na venkově. Důsledkem těchto neutěšených poměrů poválečných je zvýšená úmrtnost dětí a mladých lidí.“ Instituce školních lékařů měla též přispět k předvojenské výchově mládeže.

Požadavek školních lékařů se objevil také v několika petičích středoškolských ústavů, jako např. rodičovského sdružení státní reálky v Kostelci nad Orlicí, kde se pravilo, že „zřízení školních lékařů pro střední školy je naléhavě nutno. Aby v rámci své kompetence mohl vědecky sledovat vývoj každého dítěte a podle něho zaříditi zdravotnou jeho výchovu a orientovati směr jeho intelektuální výchovy.“

Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy předložilo v roce 1931 návrh zákona o sociálně zdravotní péči o školní mládež a lékařském dozoru na tělesnou výchovu mládeže jako celostátní jednotnou úpravu. Státní zdravotní správa měla podle zákona zavést sociálně zdravotní péči o mládež ve všech mateřských, obecných, měšťanských, středních a jim na roveň postavených odborných školách. Sociálně zdravotní péči se rozumělo soustavné sledování zdravotního stavu a vývoje školní mládeže prováděná pravidelnými lékařskými prohlídkami. Sociálně zdravotní péči obstarávali školní lékaři, kteří prováděli také dozor na mimoškolní tělesnou výchovu mládeže do 18 let v tělocvičných spolecích.

Velká pozornost školní lékařské činnosti byla věnována v severočeském pohraničním regionu, kde školní mládež trpěla průmyslovými exhalacemi a důsledky hospodářské krize. Na českých menšinových školách v Mostu na počátku 30. let 20. století děti, které byly nemajetné a neměly nárok na ošetření u lékaře nemocenské pokladny, byly doporučeny poradně Našim dětem, kde se jim dostalo zdarma příslušného ošetření,

<sup>3</sup> PANÝREK, D–MAZÁNEK, J.; Návrh reorganizace školního lékařství ve Velké Praze. Praha, 1929.

<sup>4</sup> Zdravotní služba ve školách hlavního města Prahy. Praha 1931. Národní archiv, f. Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 879.

případně i léku. Prostřednictvím této poradny byly potřebné děti poslány do odborných zdravotnických zařízení (pro plicní choroby, Jedličkova ústavu, specializovaných klinik apod.). Zdravotní stav české mládeže v Mostě, zvláště v obecných školách, nebyl příliš uspokojivý. Při nálezech se jednalo nejvíce o chudokrevnost, zduřelé mizní žlázy, katary plicního hrotu, zvětšení mandlí a zkřivení páteře. Pečlivě byl vyšetřován chrup a nemajetné děti byly doporučeny do zubní ambulance Československého Červeného kříže.

Město Ústí nad Labem vybuďovalo velkorysou vzornou lékařskou péči, jež se vztahovala na všechny žáky. Věnována byla pozornost také zubní, zotavovací a vyživovací péči, která byla v době hospodářské krize 30. let 20. století velmi potřebná. Náklady na tuto péči ovšem nebyly malé, ale „kdyby měla být školní lékařská péče zastavena, odrazily by se následky nezaměstnanosti na nejmladší generaci způsobem z lékařského hlediska naprosto nežádoucím“, uvádělo se v dopisu Okresního úřadu v Ústí nad Labem Zemskému úřadu v Praze z května 1935. Na českých státních školách v Ústí nad Labem činil náklad na školní lékařskou péči 75 tisíc Kč a tuto péči hradila obec. Město Ústí nad Labem ustanovilo pro školní mládež odborné lékaře pro nemoci nosní, krční, ušní a oční a zařídilo ortopedické vyšetření a ortopedickou tělesnou výchovu vedle odborného ošetření chrupu pro děti.

Všeobecnou lékařskou činnost na školách v Ústí nad Labem vykonávalo pět lékařů, jimž byla přidělena jedna sestra. Odbornou lékařskou činnost na školách vykonávali tři oční, tři ušní a nosní lékaři a jeden ortoped. Na školní zubní klinice bylo sedm zubních lékařů a jedna sestra. Touto normou úpravou školní lékařské služby vznikaly městu značné finanční náklady.

Nejhorší zdravotní poměry byly v ústeckých průmyslových předměstích jako důsledek špatných bytových poměrů. Díky zubní školní ambulanci zřízené městskou radou v Ústí nad Labem byly všem dětem ošetřeny zuby zdarma. V budově Okresního úřadu byla zřízena poradna pro volbu povolání, kde rodičům radili, jaké zaměstnání by se dítěti nejlépe hodilo.

Již před vypuknutím hospodářské krize koncem 20. let 20. století byl zdravotní stav ústeckých dětí velmi neuspokojivý. Školní lékaři upozorňovali na nutnost správného sezení, tělesné výchovy, skautingu, sportu, životu v přírodě, vzduchu, vody a slunce.

Zhoubně působily zvláště bytové poměry, kdy v jedné malé místnosti spala celá rodina a často i několik podnájemníků. Spali na zemi, muži a ženy dohromady.

Zdravotní stav na ústeckých školách byl málo uspokojivý. Z 209 žáků české měšťanské školy muselo být 39 dětí pod stálým lékařským dohledem. Chudokrevných dětí bylo 145, tedy více než polovina. Školní lékař konstatoval, že děti potřebují hodně čerstvého vzduchu, vody, slunce a pohybu v přírodě. Doporučoval v zimě hodně bruslit a sáňkovat, v létě plavat a veslovat.

Velkou vinu na zdravotním stavu dětí nesly školní budovy, které nevyhovovaly požadavkům: „To je přímo mučírna pro děti. Úzké, tmavé chodby, tmavé třídy, páchnoucí záchody, svítiplyn.“ Třídy nebyly řádně větrány, neboť byly celý den obsazeny, večer pokračovací školou. Také školní lavice nebyly přiměřené věku dítěte. „Dokud nebudeme mít řádné, zdravé budovy, dotud nebude lepšího zdravotního stavu. Jest ještě kupodivu, že tento stav není ještě horší“, uváděla zpráva o zdravotním stavu na školách v Ústí nad Labem.

V Krásném Březně děti chodily do školy v budově policie, kde měli společný záchod se zločinci a prostitutkami. Na české škole v Ústí nad Labem zápach ze záchodů byl v celé budově. Ve Velkém Březně byla třída umístěna na sever, takže tam celý den nepřišlo slunce.

Podle zprávy školního lékaře z Příbrami za školní rok 1935-1936 zdravotní stav žactva na měšťanských školách byl velmi dobrý. Větrání tříd bylo dostatečné, často se uklízelo a místnosti byly vytápěny dle potřeby. Za pěkného počasí cvičilo žactvo na dvoře nebo v přírodě na čistém vzduchu. Výživa žáků byla velmi dobrá. Počet případů chudokrevnosti se zmenšil, zduření štítné žlázy bylo léčeno podáváním jodových tabletek. Školní lékař žactvo poučoval o čistotě těla, hygieně ústní dutiny, čistotě zubů, o řeči a výslovnosti. Dívky i chlapci byli poučeni o pohlavních chorobách.

Místo školního lékaře zřídila také místní školní rada ve Znojmě.<sup>5</sup> Lékař prohlížel všechny žáky a zjištěné vady dával ihned léčit. Školní lékař prohlédl 1 148 českých a 720 německých dětí a zjistil 174 případů nemocí: 24 vady očí, 28 nemocí krku, nosu a uší, 18 plicních chorob a 30 zkažených chrupů. Několik odborníků bylo ochotno léčit zdarma.

V Opavě školní lékař posílal děti podezřelé z TBC ke zjištění nebo léčení do odbočky Masarykovy ligy proti tuberkulóze. Slabým dětem doporučoval mléko, které bylo vydáváno v rámci mléčné akce Okresní péči o mládež. Slabším měšťanským dětem doporučoval pobyt přes prázdniny na venkově. Nemajetné děti byly posílány na zotavenou do osad zřízených Červeným křížem. Celkový zdravotní stav dětí byl považován za dobrý.

U opavského žactva, které bylo soustavně a pravidelně každoročně ošetřováno byl stav chrupu uspokojivý. Naproti tomu u přespolních žáků měšťanských škol se vyskytovaly zubní kazy těžšího rázu.

V roce 1934-1935 bylo provedeno 4 176 prohlídek a 1 473 zákroky, přičemž děti platily ročně poplatek 5 Kč. Polovina žactva českých škol v Opavě však nemohla ani tento nízký poplatek uhradit, proto místní školní výbor českých státních menšinových škol byl nucen rozpočtový schodek hradit sbírkami a dobrovolnými příspěvky.

Součástí školní lékařské péče bylo také zřízení první školní zubní kliniky ve Zlíně továrníkem Bařou. Ministerstvo zdravotnictví zahájilo akci ke zřízení školních zubních ambulatorií. Státní ústav pro zubní lékařství konstatoval, že v péči o zuby a ústní dutinu u školní mládeže bylo až dosud učiněno málo. Při ústavu bylo zřízeno samostatné oddělení pro prevenci a terapii chrupu a dutiny ústní u školní mládeže, odkud byly řízeny všechny preventivní akce tiskem, přednáškami, rozhlasem a filmem. Měla být zřízena stálá a pojízdná školní zubní ambulance.

Ústřední sociální pojišťovna zastávala názor, že je v jejím zájmu, aby „pojištěnci, kteří vstupují do sociálního pojištění po opuštění školy měli chrup úplný a zdravý“. Proto byla ochotna přispět na preventivní zubní péči ve školním věku, a to do výše jedné třetiny nákladů na zřízení zubních školních klinik.

Státní ústav pro zubní lékařství upozorňoval na velmi malou péči, kterou děti věnují čištění zubů. Jen velmi malý počet dětí měl vlastní zubní kartáček, malý počet měl společný „rodinný“ kartáček, velká část neměla žádný. Proto doporučoval zavést na školách povinné čištění zubů, což ale zase naráželo na nedostatek umyvadel.

<sup>5</sup> Ortsschulrat im Znaim an die Eltern. Znaim 1929. Národní archiv, f. Ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 874.

## Literatura:

- Důvodová zpráva návrhu zákona o sociálně zdravotní péči o školní mládež a lékařském dozoru na tělesnou výchovu mládeže. Praha 1931. Národní archiv Praha, fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 873.
- Ortsschulrat im Znaim an die Eltern. Znaim 1929. Národní archiv, f. Ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 874.
- PANÝREK, D.–MAZÁNEK, J.; Návrh reorganizace školního lékařství ve Velké Praze. Praha, 1929.
- Úprava služby lékařské na školách národních. Výnos Ministerstva veřejného zdravotnictví z 25. 7. 1922. Národní archiv, fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 872.
- Zdravotní služba ve školách hlavního města Prahy. Praha 1931. Národní archiv, f. Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 879.

## INSTITUTION OF SCHOOL DOCTORS IN THE INTERWAR CZECHOSLOVAKIA

**Abstract:** The issues of school medicine in interwar Czechoslovakia were investigated on the basis of materials from the Ministry of Public Health of the First Czechoslovak Republic housed at the National Archive in Prague. As there has been no historiographic study of this matter to date, it produced entirely new information about state healthcare for schoolchildren.

**Key words:** school, medicine, interwar Czechoslovakia